

САКРАЛЬНІ “МІСЦЯ СИЛИ” В КИЄВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ ЯК ЛОКАЦІЇ ПІДТРИМКИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ

У статті проаналізований феномен сакральних “місць сили”: виявлені особливості їх функціональності під час війни. Увага зосереджується на київських локаціях: в ареалах християнських святинь, святих місцях у народній традиції, осередках здійснення ритуалів, практикування обрядових звичаїв тощо. Окреслені відповідні новації у предметно-подієвому полі київських сакральних “місць сили”. Визначено, що у воєнних обставинах сакральні “місця сили”, окрім енергетично-помічного впливу на тонус і настрої своїх відвідувачів, здатні підносити силу духу та стресостійкість.

Ключові слова: сакральні “місця сили”, війна, стресостійкість, Київ.

Olga Nedavnya

SACRED “PLACES OF POWER” IN KYIV DURING THE WAR AS LOCATIONS SUPPORTING STRESS RESISTANCE

The article analyzes the phenomenon of sacred “places of power”: features of their functionality during the war are revealed. Attention is focused on Kyiv locations: in the areas of Christian shrines, holy places in folk tradition, centers of rituals, practice of ceremonial customs, etc. Relevant innovations in the subject-event field of Kyiv sacred “places of power” are outlined. It has been determined that in wartime sacred “places of power”, in addition to the energy-helping effect on the tone and mood of their visitors, are able to increase fortitude and stress resistance.

Key words: sacred “places of power”, war, stress resistance, Kyiv.

Актуальність. Зберігати присутність духа і резильєнтність можливо навіть в умовах війни. Це довели і продовжують доводити українці під час сучасної війни Росії проти України. У цьому їм допомагають, зокрема, сакральні “місця сили”. Під цим терміном маються на увазі локації, які вважаються сповненими сакральної сили, що її можуть там черпати ті люди, для яких відповідні місця є святими і помічними, які відчують там світлу, позитивну, сродну (за Григорієм Сковородою) енергетику і які є для цих людей духопідійомними. Сакральні “місця сили” можуть у тій чи іншій формі містити певні святощі або представлятися сповненими сакруму самі по собі. Частина цих локацій має своїх оберігів, легендарних чи релігійних персонажів, котрі знаходяться чи з’являються у цих місцях й опікуються ними, та посилюють інтерес до них.

Серед таких “місць сили” – діючі (а можуть бути і недіючі) величні храми, малі церковці й каплички, монастирі, стародавні урочища, що ховають язичницьких ідолів, “святі місця” в народній традиції (такі як Хортиця і київські гори, кургани і джерела), скансени¹ та інші локації, що зберігають пам’ять поколінь про визначні події та є ареною значимих подій сьогоденних.

Ступінь дослідження. Помічна роль різних “місць сили” у генерації наснаги, піднесення духу,

зміцнення стресостійкості не обходилась увагою дослідників: релігієзнавців, теологів, істориків, етнографів, краєзнавців. Найбільш дотичним контексту розглядуваної проблематики є аналіз характеристик “місць сили”, їх походження та вплив на тих, хто туди дістається, у працях таких колег, як Р. Халіков², А. Олененко³, І. Кулиняк, К. Ярмола та Б. Малішевська⁴, Ю. Завгородній⁵. Останній автор приділив особливу увагу Києву⁶ [1] як локації багатьох духовних “місць сили”. Однак все ж тематика сакральних “місць сили” була периферійна, неформатна для вітчизняних науковців, аж поки її не актуалізувала війна Росії

² Халіков, Р. Місце сили силою здобувається. Нарис темології. Verbum. № 94, 31 серпня 2022. <https://www.verbum.com.ua/08/2022/places-of-power/the-violent-bear-it-away> (дата звернення: 02.10.2024).

³ Олененко, А. “Місце сили”: історична категорія чи туристична атракція? Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки. Випуск 57. С. 101-109. DOI 10.31909/26168774.2022-(57)-12 <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/609/533> (дата звернення: 01.10.2024).

⁴ Кулиняк, І.Я., Ярмола, К.М., Малішевська, Б.О. Перспективи розвитку містичного туризму в Україні. Матеріали Міжнародної наукової конференції “Формування сучасної наукової думки” (м. Кропивницький, 31 січня 2020 р.). Кропивницький: МЦНД, 2020. С. 53-56.

⁵ Завгородній, Ю. Сакральний вимір острова Хортиця (до постановки питання). Культурологічні студії: 36. наук. Праць. Видавничий дім: «КМ Academia», 1999. Т. 2. С. 247–275.

⁶ Завгородній, Ю. Духовне первородство Києва: до витоків сакрального статусу української столиці. Практична філософія. 2022, № 2, С. 125-142.

¹ Інколи “місцями сили” можуть бути для когось навіть музеї з інтерактивом обрядової тематики.

проти України, у якій діє як військова зброя, так і сила духу. Тож у 2022 році в Україні з'явилися спроби описати та осмислити значення феноменів сакральних “місць сили” у підтриманні стресостійкості й життєствердного настрою українців. Серед таких перших розвідок можна назвати статті О. Покальчука⁷ і К. Сімороз⁸, котрі проаналізували “феномен Щекавиці”, а також статті О. Недавньої⁹ та Н. Марків¹⁰, присвячені ініціативі зустрічі на іншій сакральній київській горі Дитинці. Нині вже час переходити від дослідження особливостей окремих локацій сакральних “місць сили” до актуального уточнення функціональності цього феномену в умовах війни, що і є **метою даної статті**.

Основний виклад. Слід зауважити, що у царині досліджень “місць сили” згадки про церкви – нехарактерні. Віруючі, які приходять до храму на службу чи на персональну молитву, які відвідують ті чи інші церковні заходи, можливо, не назвали б свою церкву та локацію відповідних заходів саме “місцем сили”. Однак фактично, поруч задоволення там своїх власне релігійних потреб, отримують аналогічне враження підсилення життєвого тону. І до діючих храмів, і до інших локацій, котрі частіше називають “місцями сили” можуть приходити під час війни (як і до неї) й поодиночі, у зосередженому спогляданні без супутників, і у парі з коханою людиною, разом з родиною, з дітьми, друзями, спілкуватися там з одновірцями та однодумцями. Тож відвідування сакральних “місць сили” в будь-якому разі може давати додатковий “бонус” взаємозацікавленого спілкування з обміном враженнями від дії цих місць, наснагу від спільної там діяльності та втіху спільної творчості.

Серед київських локацій сакральних “місць сили” найбільш потужними й відтак – знаними й популярними є Свята Софія Київська та Михайлівська площа з комплексом Свято-Михайлівського собору й монастиря Православної Церкви України.

Свята Софія Київська є місцем, де століттями відбувались визначні, ба й визначальні великі духовні події та громадянські рухи, і яке й досі притягає людські потоки – екскурсантів, учасників та глядачів різних релігійних, культурних,

мистецьких заходів, суспільних акцій, флеш-мобів активістів різних організацій. Михайлівська площа (та простір біля Михайлівського собору, зокрема – стіна храмово-монастирського комплексу) частково мав і має аналогічну функціональність, доповнену під час повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну ще й відповідними тематичними акцентами.

У даному дослідженні розглядається не власне повсякденна храмова діяльність віруючих (в Свято-Михайлівському соборі та трапезній церкві святого апостола і євангеліста Іоана Богослова, Софійському соборі та у трапезній церкві “Теплій Софії”), а радша ту чи іншу при-храмова чи біля-храмова діяльність, на яку збираються її учасники у дані локації саме як у “місця сили” (називають вони їх так чи ні): від заходів з участю Церков, здійснення традиційних релігійно-церковних народних обрядів та різної духовної творчості – і до різноманітних акцій культурного й мистецького характеру.

Коли у Софійському соборі у визначні дні українського календаря, церковного і світського, а також у знакові події сучасної історії, відбуваються спільні молитви представників різних релігій та конфесій, це також притягає багатьох українців, які прагнуть відповідної співпричетності. Храмовий комплекс Святої Софії Київської є національним заповідником, у якому із постійними екскурсіями та виставками, незмінно популярними, сусідують різноманітні тимчасові виставки та мистецькі заходи, зокрема – інтерактивні, концерти духовної та іншої музики тощо, які також збирають велике число учасників. Концерти й виставки проходять і біля комплексу Софії Київської. Площа перед Софією є традиційним місцем українського віче. Подібні заходи додавали і додають славу цій локації як місцю сили українського народу, його єднання та духовного піднесення.

Останніми роками під храмовим Софійським комплексом започаткована та успішно розвивається київська обрядова традиція української коляди, що сталося якраз за усвідомленим вибором саме такої її локації. Йдеться про колядування гурту “Київська Коляда”¹¹. Авторці пощастило мати можливість спостерігати за тим, як цей гурт ріс та набував популярності. Його засновницею, натхненницею та незмінним керівником є киянка Оксана Собко, велика шанувальниця українських традицій та звичаїв, народного співу та обрядів. Вона збирає однодумців, що разом розшукують, репетирують та представляють широкій публіці українські обрядові та інші пісні, звичаї з їх ритуалами, примовками та жартами.

⁷ Покальчук, О. Синдром Щекавиці. LB.ua. Дорослий погляд на світ: https://lb.ua/society/2022/09/27/530759_sindrom_shchekavitsi.html (дата звернення: 02.10.2024).

⁸ Сімороз, К. Щекавиця проти стресу: як українці справляються з емоційним виснаженням. Budni. 10.10.2022. <https://budni.rabota.ua/ua/expert-thoughts/shchekavitsya-proti-stresu-yak-ukrayintsi-spravlyayutsya-z-emotsiynim-visnazhennyam> (дата звернення: 02.10.2024).

⁹ Nedavnya, Olga. The war actualizes the appeal to the sacred, and it helps. Religious Information Service of Ukraine. https://risu.ua/en/the-war-actualizes-the-appeal-to-the-sacred-and-it-helps_n133103 (дата звернення: 03.10.2024).

¹⁰ Марків, Н. На горі Дитинка кияни влаштують мистецьке свято. Вечірній Київ, 2022. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/72405> (дата звернення: 03.10.2024).

¹¹ Київська Коляда. Facebook. <https://www.facebook.com/KyivKolyada> (дата звернення: 03.10.2024)

Ось як О. Собко свідчить¹² про вибір для колядування гурту саме простору під Святою Софією: “Саме чудове місце під стінами Святої Софії обрав гурт колядників для коляди 7 січня, і щедрування 14 січня 2018 року, і відтоді став називатися “Київська Коляда”. Тепер, озираючись, можна сказати, то було своєрідним хрещенням і благословінням у цьому сакральному “місці сили” українців.”¹³. Як наголосила пані Оксана, під Софією зійшлись до купи всі резони, духовні та практичні: “Зручне розташування, просторе місце для “господарів” які можуть і підійти послухати колядників – і відійти в будь-який момент, історичний особливий простір, який знав багато доленосних подій за багато віків, новорічна атмосфера, ярмарок і столична ялинка – все це зробило Софійську площу улюбленим місцем колядування і щедрування на наступні різдвяні сезони”¹⁴.

Авторка була неодноразовим свідком, як всі учасники коляди з “Київською Колядою” під Софією, включно з випадковими перехожими з дітьми та екскурсантами, із захватом долучались до цього традиційного дійства з актуальним його розвитком. Ще після початку воєнного вторгнення військ РФ в Україну (зокрема до Криму в 2014 році) – згадує О. Собко – “я знайшла різдвяні віншування часів нашого спротиву радянській окупації часів другої світової війни. І один з віршів був таким же актуальним як тоді. Я написала ці слова на чотирьох жовтих і блакитних стрічках і почепила їх на нашу колядницьку Зірку. Відтоді вже 10 років ці слова – на жаль, актуальні. Просим тя Ісусе /Щодня щодгодини /Поможи нам окупанта/Вигнати з України.”¹⁵. Цю “воєнну” тематику з дотепними наголосами (типу збиття “Маланкою” дронів з допомогою славнозвісної банки огірків) “Київська Коляда” продовжила і наступними роками, на торбі її “Міхоноші” написано “Коляда для ЗСУ”, і пожертвуванні кошти колядники спрямовували на допомогу нашим воїнам¹⁶.

Варто підкреслити, що від багатьох різних учасників різдвяної коляди під стінами Софії Київської авторка чула відгуки про те, що це святе місце підсилює враження від прекрасної народної традиції, котра відроджується з активною участю ентузіастів, і додає сил протистояти проблемам (під час “ковідних” років) та бідам війни. Отож внесок “Київської Коляди” та всіх, хто підтримував актуалізацію

колядування у публічному просторі, безперечний і вартий щирої подяки як за відродження й популяризацію українського різдвяного обряду, так і за доповнення ареалу Софії Київської силою духопідйомних живих українських традицій.

Київська Коляда колядувала також і під Андріївською церквою, і під Свято-Михайлівським монастирем на Михайлівській площі. Остання також стала сакральним “місцем сили” українців.

Можна стверджувати, такою ця локація ставала з 2013 р. Це – той випадок, коли дату можна визначити буквально до дня, і то – в нашій сучасній історії: в ніч на 30 листопада, коли побиті спецназом студенти з Майдану кинулись бігти саме до Свято-Михайлівського монастиря, і його насельники їх прихистили та захистили, замкнувши ворота перед переслідувачами. Там само, на Михайлівській площі, зібрались на наступний день кияни, щоб вирушити на акцію підтримки студентів та демонстрації своєї рішучості захищати свій європейський вибір. І саме із дзвіниці Свято-Михайлівського монастиря зазвучав у ніч на 11 грудня, через вісім століть від попереднього випадку, набат, що скликав на Майдан учасників народних протестів проти політики Януковича. Майдан Незалежності, безперечно, сам став фактичним “місцем сили”, під крилами опікуна Києва архистратига Михайла. Релігієзнавчих досліджень про це не бракує: по свіжих слідах була видана, зокрема, книга “Майдан і Церква”¹⁷, що включає свідчення очевидців та, зокрема – статтю авторки з хронологічним дослідженням подій на їх місці¹⁸.

В даній статті увага зосереджується на Михайлівській площі (залишаючи таку функціональність Майдану для окремого дослідження) як “місця сили”, поскільки саме там у наступні роки найбільше концентрувались уречевлення свідочтв війни, подвигів на ній українців, і саме туди приходили кияни та гості столиці, щоб згадати події боротьби, віддати честь і шану полеглим героям, надихнутись побитою захопленою ворожою технікою, познайомитись з тими чи іншими тематичними виставками та роздивитись “воєнні” інсталяції на пам’ятнику княгині Ользі.

Події на Михайлівській площі та наповнення її

¹⁷ Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / за заг. ред. д. філос. н. Филипович Л.О. і к. філос. н. Горкуші О.В. К.: Самміт-Книга, 2014. 656 с.: іл.

¹⁸ Недавня, О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / за заг. ред. д. філос. н. Филипович Л.О. і к. філос. н. Горкуші О.В. К.: Самміт-Книга, 2014. С. 168-185. Недавня, О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників (частина 1). Релігійно-інформаційна служба України. https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/54976/ (дата звернення: 02.10.2024).

¹² Оксана Собко про Київську Коляду. Приватний архів родини © Ольга Недавня. https://ridarx.wordpress.com/2024/08/10/oksana_sobko_pro_kyivsku_kolyadu/ (дата звернення: 03.10.2024)

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

простору, починаючи з грудня 2013 р., привнесли туди різнохарактерні “опірні точки” (чи модифікували й осучаснили раніше існуючі), які у своїй сукупності стимулюють сприйняття цієї локації саме як сакрального “місця сили”. Так, монастирська стіна стала Стіною Пам’яті героїв-захисників, починаючи з “Небесної Сотні” Майдану і до всіх наших воїнів, полеглих на сучасній війні Росії проти України – туди приходять українці віддати вдячну пам’ять, кладуть вінки пошани іноземні гості. Тут же проходять процесії з панахіди по вояках “на щиті”. Перед входом до монастиря, там, де стояли майданівські намети і де бруківка була частково вибрана як металльні снаряди, – стоїть розбита та зіржавлена російська техніка, якою ворог марно сподівався проїхатись переможним парадом по Хрещатику. Поруч розташовуються різні виставки з документальними свідченнями, що висвітлюють події війни, у тому числі – демонструвався вагон цивільного потягу, посічений ворожою артилерією. Пам’ятник княгині Ользі, поруч із постаттю якої – фігури апостола Андрія та святих Кирила й Мефодія (до останнього часу укріті захисними мішками з піском) – доповнений різноманітними інсталяціями (плакатами на різних мовах та ін.), серед яких бували й бронжилети. Все ці об’єкти – незмінно у полі уваги киян та гостей міста, в тому числі – іноземних, які фотографуючи їх та фотографуючись побіля, спілкуючись та молячись, надихаються на подальшу боротьбу, життя і перемогу. Як це і характерно у “місцях сили”.

Отже, ареал Святої Софії Київської та Михайлівського монастиря, місця вічевих зборів, сакральні локації, охоплені “ланцюгами єдності”, місця молебнів українців збагачуються відновленими та новими традиціями як локації єднання та надії українців на Перемогу. Як бачимо, дві київські локації сакральних “місць сили” для сучасних українців знаходяться в полі тяжіння християнських святинь, де відбуваються так чи інакше пов’язані з ними ритуали, звичасві обряди (традиційні, оновлені й новітні) та культурно-мистецькі заходи. І це – природно для українців, більшість з яких маніфестують свою причетність до християнської традиції.

Водочас, варті уваги й інші, “позахрамові” локації “місць сили” у Києві, які мають ауру сакральності.

В Києві таких місцин багато, серед них – київські гори, кручі над Дніпром, колиска міста. Піднімаючись туди, можна й досі серед трав, у ритвинах, промитих весняною водою, знайти залишки цегли з колишніх церковних та замкових споруд. З київських гор відкриваються чудові красвиди на храмові куполи з хрестами старого міста та Подолу, на вишукану Андріївську церкву, а за Дніпром виблискують бані нових церков. Досі на ці київські гори приходять кияни святкувати Трійцю й Купала, знову там звучать, як і колись, веснянки та гаївки, а на великий хрест, поставлений приблизно там, де за легендою стояв зведений апостолом Андрієм, молодь за традицією пов’язує пам’ятні хустки.

Окрім розглянутих, сакральними “місцями сили” можуть бути для когось і локації мало відомі, принаймні – у такій якості. Це, наприклад, – куточки, де відбуваються дієства участі в тих чи інших духовних традиціях, і які можуть притягати живим розвитком обрядів, сакрального мистецтва. В Києві серед таких – музей Івана Гончара, де проходять відповідні виставки, фестивалі, конкурси та майстер-класи, куди збирається чимало київської молоді, ідуть цілими родинами. Це – київське Співоче поле на свята Купала, що перетворюється у Країну Мрій, де можна разом зі старими й новими друзями поспівати гаївки, пограти в сакральні ігри, навчитися виготовляти оберіг. Це – скансени у Пирогово та комплексі “Мамаєва слобода”, де, окрім перерахованого, функціонують християнські храми. Такий список поповнюється і під час війни, що закономірно.

Адже кожній особі, й особливо – під час виробування, стресів, біди – потрібні духопідйомні враження. Люди шукають і знаходять джерела таких вражень, які допомагають відчувати піднесення, вітиху, приплив енергії, які можуть бути посилені у спілкуванні з одновірцями та однодумцями, давати початок новій дружбі, спільним корисним справам (зокрема – і волонтерським). Тож сакральні “місця сили” та ідеї опертя на них в часи небезпек воєнного лихоліття – успішно працюють. Виявлення таких локацій по цілій Україні, особливості їх впливу під час війни на різні конфесійні, соціальні, вікові та гендерні анклавні можуть бути цікавим завданням для релігієзнавців у їх подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Завгородній, Ю. Духовне первородство Києва: до витоків сакрального статусу української столиці. Практична філософія. 2022. № 2. С. 125–142.
- Завгородній, Ю. Сакральний вимір острова Хортиця (до постановки питання). Культурологічні студії: Зб. наук. Праць. Видавничий дім: «KM Academia», 1999. Т. 2. С. 247–275.
- Київська Коляда. Facebook. <https://www.facebook.com/KyivKolyada> (дата звернення: 03.10.2024).
- Кулиняк, І.Я., Ярмола, К.М., Малішевська, Б.О. Перспективи розвитку містичного туризму в Україні. Матеріали Міжнародної наукової конференції “Формування сучасної наукової думки” (м. Кропивницький, 31 січня 2020 р.). Кропивницький : МЦНД, 2020. С. 53–56.

Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / за заг. ред. д. філос. н. Филипович Л.О. і к. філос. н. Горкуші О.В. К.: Самміт-Книга, 2014. 656 с.: іл.

Марків, Н. На горі Дитинка кияни влаштують мистецьке свято. Вечірній Київ, 2022. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/72405> (дата звернення: 03.10.2024).

Недавня, О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців / за заг. ред. д. філос. н. Филипович Л.О. і к. філос. н. Горкуші О.В. К.: Самміт-Книга, 2014. С. 168–185.

Недавня, О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників (частина 1). Релігійно-інформаційна служба України. https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/54976/ (дата звернення: 02.10.2024).

Nedavnya, Olga. The war actualizes the appeal to the sacred, and it helps. Religious Information Service of Ukraine. https://risu.ua/en/the-war-actualizes-the-appeal-to-the-sacred-and-it-helps_n133103 (дата звернення: 03.10.2024).

Оксана Собко про Київську Коляду. Приватний архів родини © Ольга Недавня. https://ridarx.wordpress.com/2024/08/10/oksana_sobko_pro_kyivsku_kolyadu/ (дата звернення: 03.10.2024).

Олененко, А. “Місце сили”: історична категорія чи туристична атракція? Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки. Випуск 57. С. 101–109. DOI 10.31909/26168774.2022-(57)-12 <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/609/533> (дата звернення: 01.10.2024).

Покальчук, О. Синдром Щекавиці. LB.ua. Дорослий погляд на світ: https://lb.ua/society/2022/09/27/530759_sindrom_shchekavitsi.html (дата звернення: 02.10.2024).

Сімороз, К. Щекавиця проти стресу: як українці справляються з емоційним виснаженням. Budni. 10.10.2022. <https://budni.rabota.ua/ua/expert-thoughts/shchekavitsya-proti-stresu-yak-ukrayintsi-spravlyayutsya-z-emotsiynim-visnazhennyam> (дата звернення: 02.10.2024).

Халіков, Р. Місце сили силою здобувається. Нарис теменології. Verbum. № 94, 31 серпня 2022. <https://www.verbum.com.ua/08/2022/places-of-power/the-violent-bear-it-away> (дата звернення: 02.10.2024).

REFERENCES

Zavhorodnii, Yu. Dukhovne pervorodstvo Kyieva: do vytokiv sakralnogo statusu ukrainskoi stolytsi [The spiritual primogeniture of Kyiv: to the origins of the sacred status of the Ukrainian capital]. *Praktychna filosofii*. 2022, № 2, s. 125–142. (In Ukrainian).

Zavhorodnii, Yu. Sakralnyi vymir ostrova Khortytsia (do postanovky pytannia). [The sacred dimension of Khortytsia Island (before the question is posed)]. *Kulturolohichni studii: Zb. nauk. Prats. Vydavnychiy dim: «KM Academia»*, 1999. T. 2. S. 247–275. (In Ukrainian).

Kyivska Koliada [Kyiv Kolyada]. Facebook. Available at: <https://www.facebook.com/KyivKolyada> (accessed 03.10.2024). (In Ukrainian).

Kulyniak, I.Ya., Yarmola, K.M., Malishevskaya, B.O. Perspektyvy rozvytku mistychnoho turyzmu v Ukraini [Prospects for the development of mystical tourism in Ukraine]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii “Formuvannya suchasnoi naukovoï dumky”* (m. Kropyvnytskyi, 31 sichnia 2020 r.). Kropyvnytskyi : MTsND, 2020. S. 53–56. (In Ukrainian).

Maidan i Tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka [Maidan and Church. Chronicle of events and expert assessment]. / *Ukrainska asotsiatsiia relihiieznavtsiv / za zah.red. d. fil. n. Fylypovych L.O. i k. fil. n. Horkushi O.V. K.: Sammit-Knyha*, 2014. 656 s.: il. (In Ukrainian).

Markiv, N. Na hori Dytynka kyiany vlashtuiut mystetske sviato [Kyivans will hold an art festival on Dytyinka Mountain]. *Vechirniy Kyiv*, 2022. Available at: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/72405> (accessed 03.10.2024). (In Ukrainian).

Nedavnia, O. Tserkovno-relihiinyi faktor Yevromaidanu v otsinkakh yoho uchasnykiv ta prykhyl'nykiv [Church-religious factor of Euromaidan in the evaluations of its participants and supporters]. *Maidan i Tserkva. Khronika podii ta ekspertna otsinka / Ukrainska asotsiatsiia relihiieznavtsiv / za zah. red. d. fil. n. Fylypovych L.O. i k. fil. n. Horkushi O.V. K.: Sammit-Knyha*, 2014. S. 168–185. (In Ukrainian).

Nedavnia, O. Tserkovno-relihiinyi faktor Yevromaidanu v otsinkakh yoho uchasnykiv ta prykhyl'nykiv (chastyna 1) [Church-religious factor of Euromaidan in the evaluations of its participants and supporters (part 1)]. *Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. Available at: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/54976/ (accessed 02.10.2024). (In Ukrainian).

Nedavnya, Olga. The war actualizes the appeal to the sacred, and it helps. Religious Information Service of Ukraine. Available at: https://risu.ua/en/the-war-actualizes-the-appeal-to-the-sacred-and-it-helps_n133103 (accessed 03.10.2024).

Oksana Sobko pro Kyivsku Koliadu [Oksana Sobko about Kyiv Kolyada]. *Pryvatnyi arkhiv rodyny © Olha Nedavnia*. Available at: https://ridarx.wordpress.com/2024/08/10/oksana_sobko_pro_kyivsku_kolyadu/ (accessed 03.10.2024). (In Ukrainian).

Olenenko, A. “Mistse syly”: istorychna katehoriia chy turystychna atraksiia? [«Place of power»: historical category or tourist attraction?] *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*.

Vypusk 57. S. 101–109. Available at: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/609/533> (accessed 01.10.2024). (In Ukrainian).

Pokalchuk, O. Syndrom Shchekavytsi [Schekavytsya syndrome]. LB.ua. Doroslyi pohliad na svit: Available at: https://lb.ua/society/2022/09/27/530759_sindrom_shchekavytsi.html (accessed 02.10.2024). (In Ukrainian).

Simoroz, K. Shchekavytsia proty stresu: yak ukraintsi spravliaiutsia z emotsiinym vysnazhenniam [Schekavytsya against stress: how Ukrainians cope with emotional exhaustion]. Budni. 10.10.2022. Available at: <https://budni.rabota.ua/ua/expert-thoughts/shchekavytsia-proti-stresu-yak-ukrayintsi-spravlyayutsya-z-emotsiynim-visnazhennyam> (accessed 02.10.2024). (In Ukrainian).

Khalikov, R. Mistse syly syloiu zdoBUvaietsia. Narys temenolohii [A place of strength is won by force. Essay on temenology]. Verbum. № 94, 31 serpnia 2022. Available at: <https://www.verbum.com.ua/08/2022/places-of-power/the-violent-bear-it-away> (accessed 02.10.2024). (In Ukrainian).